ប៉ាង ខាត

ល្បើកអង្គរវត្ត

១៥៤២ស័ក, គ.ស.១៦២០

LPOEK ANGKOR VATT
(Poème d’Angkor Vatt, 1542 Çaka, 1620 A.D.)

លំនាំដើម
ដោយ សុខា ធូម និង ងាម ឆាយលី

Editions Angkor
ព.ស ២៥៥៣ គ.ស ២០០៩
រោងពុម្ព ម៉េងហាវ ភ្នំពេញ
ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា

សេចក្ដីថ្លែងអំណរគុណ និង កិច្ចឧទ្ទិស

១. យើងខ្ញុំសូមថ្លែងអំណរគុណជាពិសេសចំពោះលោកស្រីសាស្ត្រាចារ្យ-បណ្ឌិត ពៅ សាវរស ដែលបានផ្ដល់ឯកសារ និង ផ្ដល់យោបល់សព្វប្រការ ។ រីឯការខ្វះខាត ខ្វោះខ្វះផ្សេងៗទៀត គឺជាការភ្លាំភ្លង ឬ កំហុសរបស់យើងខ្ញុំ ។

២. យើងខ្ញុំសូមឧទ្ទិសស្នាដៃនេះជូនដល់វិញ្ញាណខ័ន្ធនៃលោកកវី-និពន្ធ បណ្ឌិតទាំងអស់ ដែលបានខិតខំបណ្ដុះបណ្ដាល ជ្រោង ស្ទួយ ពង្រាយ និង រក្សាអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ ។

៣. សូមឧទ្ទិសជាពិសេសដល់កម្ពុជា ។

លំនាំដើម

ដោយ សុខា ធួម និង ហម ឆាយលី

១. ប្រវត្តិខ្លះនៃកំណាព្យខ្មែរ

តាមរយៈសីលាចារឹកដែលនៅសេសសល់ច្រើនជាងឯកសារដែលចារលើរបស់ផ្សេងៗ ដូចជាចារលើស្លឹករឹត ចារលើក្រដាសប៉ុយ (ក្រដាសផ្ទត់ ឬក្រាំង) លើស្បែក លើផ្ទាំងថ្ម... ដែលអស់លោកអ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវបានរកឃើញនៅកម្ពុជា និងមានចុះកាលប្បវត្តិត្រឹមត្រូវ គេបានដឹងថាខ្មែរយើងមានចារតាំងតែពីសតវត្សទី៥មកម៉្លេះ ។ គេឃើញមានសន្លឹកសន្ធាប់ ចារជាភាសាខ្មែរសម្រាយ ប៉ុន្តែ សិលាចារឹកឯទៀតជាច្រើនចារជាភាសាសំស្ក្រឹត និងជាកំណាព្យទៀតផង [១] ។ អញ្ចឹងហើយ ទើបគេឃើញកំណាព្យជាភាសាសំស្ក្រឹតប្រើប្រាស និងចាររហូតដល់ដើមស.វ.ទី១៤។ តាំងពីពេលនោះមក ខ្មែរយើងលែងប្រើភាសាសំស្ក្រឹតក្នុងការនិពន្ធផ្សេងៗទៀតហើយ ។ នៅពេលនោះហើយ (ស.វ.ទី១៤) ដែលពុទ្ធសាសនាផ្នែកថេរវាទ ត្រូវបាននាំចូលមកប្រទេសខ្មែរជំនួសព្រហ្មញ្ញសាសនាដែលខ្មែរជឿ និង គោរពចាប់តាំងពីដើមគ្រិស្តសករាជមកម៉្លេះ [២] ។ រីឯព្រះពុទ្ធសាសនាផ្នែកថេរវាទបានប្រើភាសាបាលីជាយាន ។ ចំណែកពុទ្ធសាសនាផ្នែកមហាយាន គេនៅតែបន្តប្រើភាសាសំស្ក្រឹតរហូតមក (ឧ. ប្រទេសទីបេត៍, ប៊ូតាន់, ណេប៉ាល់...) ។

ចាប់ពីដើមស.វ.ទី១៤មក ខ្មែរយើងក៏ចាប់យកភាសាបាលីមកប្រើវិញ ក្នុងការនិពន្ធធម៌ និងអក្សរសាស្ត្រផ្សេងៗ [៣] សម្រាប់សូត្រគោរពព្រះពុទ្ធ ។ ដូច្នេះ ចាប់តាំងពីសម័យកណ្ដាលនៅកម្ពុជា, កវី គាត់និពន្ធកំណាព្យជាភាសាបាលីសម្រាប់សូត្រធម៌រំលឹកពុទ្ធសាសនា... [៤] ។ បន្តបន្ទាប់មក កវី-និពន្ធខ្មែរនៅសម័យកណ្ដាលចូលចិត្តនិពន្ធអក្សរសាស្ត្រផ្សេងៗ, និងប្រលោមលោកជាកំណាព្យជាភាសាជាតិខ្លួនទទឹមនិងភាសាបាលីរហូតមកដល់បច្ចុប្បន្ននេះ ។ ឧទាហរណ៍ : រឿងរាមកេរ្តិ៍ (យើងពុំស្គាល់ឈ្មោះអ្នកនិពន្ធទេ), ស្នាដៃរបស់អ្នកកវី ចាំង តាត គឺល្បើកអង្គរ (សូមអានអត្ថនៅខាងក្រោមនេះ), ស្នាដៃរបស់អ្នកកវី ឧកញ៉ា ជ័យ ឧទ្ធ (សិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្ត ក. ៣៨) [៥]...។ និងរហូតមកទៀត ដល់សម័យខ្មែរទំនើបស.វ.ទី១៨-ទី២០នេះមានស្នាដៃរបស់

---

1. Voir Barth, Auguste, Inscription sanskrite du Cambodge, Imprimerie Nationale, Paris 1885 ; Pou, Saveros, «L'Epigraphie khmère» , Angkor et Dix Siècles d'Art khmer, Paris R.M.N., 1997 : 53-61.
2. [ពៅ សាវរស, ព្រះពុទ្ធសាសនាថេរវាទ, និពន្ធនៅខែកុម្ភៈ ព.ស.២៥៣៦, គ.ស.១៩៩៣ (ពុំបានចុះផ្សព្វផ្សាយទេ)] ។

"ព្រះបាទសម្តេច ហរីរក្សរាមា ឥស្សរាធិបតី អង្គ ឌួង" (ព្រះបរមកោដ្ឋ) : ច្បាប់ស្រី, ឯណាវ, ចំប៉ាថោង, កាកី...។ -ស្នាដៃរបស់លោកកវី "ភិរម្យភាសាអ៊ុក អ្វ ហៅង៉ុយ" [6] ...សុទ្ធសឹងតែនិពន្ធឡើងជាភាសាខ្មែរសម្រាយទាំងអស់ ។

២. ប្រវត្តិសង្ខេបនៃអ្នកកវី-និពន្ធ និង អ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវខ្លះដែលមានថ្វីដៃល្បីល្បាញ

នៅសតវត្ស ទី១០

២.១ ម្រតាញ ស្រីឥន្ទ្របណ្ឌិត និង ស្រីវាចយុត្ត, និពន្ធសិលាចារឹក "បាទ ជុំ" នៅឆ្នាំជាមួយគ្នា ៨៦៦ស័ក, គ.ស.៩៤៤ ។

នៅកម្ពុជានាសម័យមុនអង្គរក្តី នាសម័យអង្គរក្តី ព្រាហ្មណ៍ ឬកវីដែលសាងសិលាចារឹក គឺសាងតាមព្រះរាជបញ្ញត្តិរបស់ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ ទោះបីថា អស់លោកទាំងនោះមានចំណេះ មានទេពកោសល្យខាងតាក់តែងចងក្រងនិពន្ធក៏ដោយ ។ ដូច្នេះហើយ ទើបគេជួបប្រទះដោយកម្រណាស់នូវសិលាចារឹកដែលមានចុះនាមរបស់គាត់ដែលជាអ្នកនិពន្ធនោះ ។ ប៉ុន្តែ គេបានស្រាវជ្រាវឃើញនៅក្នុងរាជ្យព្រះបាទរាជេន្ទ្រវម៌្ម ដែលទ្រង់សោយរាជ្យនៅឯ "ក្រុងយសោធរបុរៈ", អង្គរធំ មានកវីពីរនាក់របស់ទ្រង់បាននិពន្ធសិលាចារឹកបាទ ជុំ គឺ :

១. ម្រតាញ "ស្រី ឥន្ទ្របណ្ឌិត" (ក. -ស្រី : ទ្រព្យដ៏ប្រសើរ, + ខ. -ឥន្ទ្របណ្ឌិត : ជាអ្នកប្រាជ្ញរបស់ព្រះឥន្ទ្រ, អ្នកដែលមានប្រាជ្ញដូចព្រះឥន្ទ្រ) ។

២. "ស្រី វាចយុត្ត" (ក. -ស្រី : ទ្រព្យដ៏ប្រសើរ, +ខ. -វាចយុត្ត : សម្តីដែលប្រសើរ សម្តីត្រឹមត្រូវ, ពាក្យត្រឹមត្រូវ) ។ ឱ. វាចសិក, យុត្តកិច្ច, យុត្តក្រិត្យ...(នាមទាំង

3. Coedès, George, Etudes cambodgiennes (XXXII)
« La plus ancienne inscription en Pāli du Cambodge », *BEFEO*, t. XXXVI, Fasc. I, 1936.
Pou, Saveros, « Sanskrit, Pāli and Khmero-Pāli in Cambodia », Panels of the VII th World Sanskrit Conference, Vol. VII, Sanskrit Outside India, (ed. J.G. de Casparis), Leiden…, Brill, 1991 : 13-28.

4. Filliozat, Jean, « Une inscription cambodgienne en Pāli et en khmère », de 1566 (K.82 Vatt Nagar, Kompong Cham), *Acad. des Inscriptions et des Belles Lettres*, Janvier-Mars 1969 : 93…

5 Pou, Saveros, « Inscriptions Modernes d'Angkor Vat », K.38, *BEFEO*, t. LXII, 1975 : 293-353.

6. បណ្ណាំក្រម ង៉ុយ, បណ្ណាគារ សេង ងួនហួត, ភ្នំពេញ ឆ្នាំ១៩៦៤ ។

នេះ ជាប្រវត្តិដ៏វែងឆ្ងាយទន្ទឹមនិងប្រវត្តិកម្ពុជា និងបានស្ថាបនាប្រទេសកម្ពុជាទៀតផង) បានចុះនាមរបស់លោកពីក្រោមសិលាចារឹកដែលលោកបាននិពន្ធ នៅឆ្នាំជាមួយគ្នាគឺ ៨៦៦ស័ក, ត្រូវនិង គ.ស. ៩៤៤ ។ ដូច្នេះហើយ ទើបអ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវដឹងថា គាត់ទាំងពីរជាកវី-និពន្ធ របស់ព្រះមហាក្សត្រិយ៍ [7] សម័យនោះ ។

គួរកត់សំគាល់ដែរថា នៅសម័យគាត់ ជាមហាសាគរនៃព្រហ្មញ្ញសាសនា, គឺថា សាសនានេះកំពុងតែរីកស្គុះស្គាយ និងមានឥទ្ធិពលពេញព្រះរាជាណាចក្រ ។ កវីនិពន្ធទាំងពីរនេះ លោកបារជាសិលាចារឹករំលឹកដម្កើងព្រះពុទ្ធសាសនាផ្នែកមហាយាន ។ ឧទាហរណ៍ : ព្រះជិន្នះ, ព្រះទិវយទេវី, ព្រះស្រីវជ្ជរាបាំណី, ព្រះជ័យន្តទេសៈ, ព្រះកុដីស្វរៈ...។ ប៉ុន្តែ អ្នកកវី-និពន្ធទាំងពីរ នេះលោកនៅតែចងចាំរំលឹកដម្កើងព្រះនានា ផ្នែកខាងព្រហ្មញ្ញសាសនាដ៏រាប គាត់ឥតបានបោះបង់ចោលសាសនាដើមរបស់គាត់ និងរបស់ប្រជារាស្ត្រខ្មែរឡើយ ។ ឧទាហរណ៍ : ព្រះឥស្វរៈ, ព្រះគៅរី (ព្រះឥស្វរ), ព្រះសារិង្គិន (ព្រះវិស្ណុ), ព្រះមឃវ័ន្ត (ព្រះឥន្ទ្រ), ព្រះសម្ភុ (ព្រះឥស្វរ) ...។ បានសេចក្តីថា : -ព្រះទាំងនេះស្ថិតនៅរស់រវើកចាក់ឫសយ៉ាងមាំរឹងជាប់ក្នុងអារម្មណ៍ និងក្នុងស្នាដៃនិពន្ធរបស់គាត់ជាដ៏រាប ។ ជាពិសេសទៅទៀត សហគមន៍ខ្មែរចេះរួមរស់នៅជាមួយគ្នាតាំងតែពីដើមគ្រិស្តសករាជម្ល៉េះ ទោះជាព្រះមហាក្សត្រិយ៍ទ្រង់ជឿលើ និងគោរពព្រហ្មញ្ញសាសនា, អ្នកប្រាជ្ញអក្សរសាស្ត្រ, កវី-បណ្ឌិត ដែលនៅជាបរិវារគាល់ហ្មៅ, ប្រជានុរាស្ត្ររបស់ទ្រង់ជឿគោរពសាសនាផ្សេងក៏ដោយ ដូចជា : មហាយាន, ព្រះវិស្ណុ, ព្រះឥស្វរក្តី គេឥតមានប្រកាន់ចាប់ទោសទាស់ទែង ទោម្នេញនិងគ្នាជាទំនាស់ "លទ្ធិនិយម" ឡើយ [ពៅ សាវរស, *បទានុក្រមសំស្ក្រឹតប្រើក្នុងភាសាខ្មែរ* ពុំទាន់បានចុះផ្សព្វផ្សាយនៅឡើយទេ] ។

នៅសតវត្ស ទី១៦

២.២ កវីអនាមិក និពន្ធរឿងរាមកេរ្តិ៍

បន្តមកដល់សម័យកណ្តាល (ស.វ.ទី១៥-១៨) មានស្នាដៃយ៉ាងប្រណីតមួយទៀតដែលខ្មែរយើងបានចងចាំស្ទើរតែរាល់រូបគឺ "រឿងរាមកេរ្តិ៍" ។

១. អំពីចម្លាក់ "រឿងរាមកេរ្តិ៍" ដែលព្រះមហាក្សត្រិយ៍អង្គរបានសាងឡើងក្នុងអំឡុង ស.វ.

7 Voir Coedès, George, « Inscription de Bat Chum », *Journal Asiatique*, t. XII, Septembre-Octobre 1908.

ទី១២ នោះ [៨] ការសាងចម្លាក់គឺ ពិតជាសាងតាមសេចក្ដីរឿងរ៉ាវដែលចងចាំតៗគ្នាមក តែអ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវ ជាពិសេសលោកស្រីបណ្ឌិត-សាស្ត្រាចារ្យ ពៅ សាវរស អ្នកប្រាជ្ញឯកទេស "រឿងរាមកេរ្តិ៍" ពុំបានរកឃើញចំណារដៃទេគឺ មានតែចម្លាក់ប៉ុណ្ណោះ ។ ទំនងដូចជាមានឯកសារចំណារដៃជាសាស្ត្រាស្លឹករឹត ឬ ក្រាំង តែត្រូវពុកផុយដោយធាតុសំណើម, ឬ ត្រូវខ្ទេចខ្ទាំដោយសារស្នាដៃមនុស្ស? ។

២. បន្តក្រោយមកទៀត ទើបលោកស្រីបានរកឃើញចំណារដៃសរសេរ និងបានសិក្សាតាមវិធីវិទ្យាសាស្ត្រទំនើប ឃើញថាស្នាដៃនោះត្រូវកវីនិពន្ធឡើងក្នុងស.វ.ទី១៦ ឬ ទី១៧ គឺ "រឿងរាមកេរ្តិ៍ខ្មែរ" [៩] ។ ក៏ប៉ុន្តែ អ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវនៅតែពុំស្គាល់នាមនៃអ្នកកវីខ្មែរដែលជាអ្នកនិពន្ធនោះឡើយ ទោះបីគេដឹងថា "រឿងរាមកេរ្តិ៍ខ្មែរ" មានប្រភព និងកវីខ្មែរបានចេះចាំមកពីប្រទេស ភារត (ឥណ្ឌា) និងនាមរបស់អ្នកនិពន្ធឈ្មោះ "វាលមិកិ" ក៏ដោយ ។

នៅសតវត្ស ទី១៧

២.៣ កវីអ្នក ប៉ាំង តាត និពន្ធល្បើកអង្គរវត្ត

នៅមហាសករាជ ១៥៤២ស័ក, គ.ស.១៦២០ លោកបានបន្សល់ទុកស្នាដៃដ៏ប្រណីតមួយ គឺ "ល្បើកអង្គរវត្ត" ដែលខ្មែរវាល់រូបបានចងចាំ ហើយទំនងជាតាមរយៈព្រះភិក្ខុសង្ឃគ្រប់ៗវត្តដែលព្រះអង្គមានភារៈកិច្ចបង្រៀនបន្តៗគ្នាមក ។ ដូចដែលយើងខ្ញុំនឹងបង្ហាញស្នាដៃនោះជាប្រធាន ធំ [10] [ប៉ាំង តាត, (Pān Tāt), Cf. Pou Saveros, Présentation de Lpoek Nagar Vatt, Octobre 2002, pages 10-11, l'oeuvre inédite.] ។

២.៤ ឧកញ៉ាយោមរាជជ័យ នន្ទ គាត់ទំនងជាអ្នកនិពន្ធសិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្ត ក. លេខ ៣៤, ក.៣៨, ។

លុះ៨១ឆ្នាំឮយកន្លងមកទៀត ឧកញ៉ាយមរាជបានស្គាល់ស្នាដៃ និងចងចាំយ៉ាងច្បាស់ នូវស្នាដៃរបស់កវីប៉ាំង តាត ។ ដូចមានអត្ថបទបញ្ជាក់មួយវគ្គថា :

8 Voir Coedès, George, « La date d'Exécution des Bas-Reliefs tardifs d'Angkor Vat », *Journal Asiatique*, t. CCL, 1962 : 235-248.

9 Voir Pou, Saveros, *Etudes sur le Rāmakerti (XVIè - XVIIè Siècle), PEFEO*, Paris 1977 ;
- *Rāmakerti I, (XVIè - XVIIè Siècle)*, Texte Khmer Publié par…, *PEFEO*, Paris 1979 ;
- *Rāmakerti II, (XVIè - XVIIè Siècle)*, Texte Khmer Traduction et Annotation, *PEFEO*, Paris 1982.

…"វែងជាតិនេះទៅ បើវិលមកនៅ កើតផ្ទៃស្ដេចហោង
បានដូចចៅកេត មាលាហោះផ្សង ទៅសួគ៌ទាយហោង
ជាកូនព្រះឥន្ទ្រ ។
ហើយមកជាស្ដេច សាងនគរស្រេច នៅខាងគិរិន្ទ្រ
ព្រះពិស្ណុការ វិលឡើងទៅវិញ អ្នកកេតឯងមិញ
សោយរាជ្យនៅអាយ"… ។

(ពៅ សាវរស, សិលាចារឹកទំនើបអង្គរវត្ត ក. ៣៤. ក.៣៨, វគ្គទី ១៣៨ ដល់ ១៣៩, *BEFEO.*, t. LXII, Paris 1975 : 340) ។

លោកស្រី ពៅ សាវរសបានធ្វើការស្រាវជ្រាវរកឃើញស្នាដៃទាំងពីរនេះ : ក.៣៤... ដែលនិពន្ធឡើង នៅមហាសករាជ ១៦២៣ស័ក, គ.ស.១៧០១ ជាស្នាដៃល្អឯកនាសម័យកណ្ដាលនៃកម្ពុជា ដែលមានអត្ថាធិប្បាយជីវប្រវត្តិ និងសកម្មភាពរបស់ឧត្តមមន្ត្រី នៃព្រះមហាក្សត្រិយ៍ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី៣ [11] ។

ស្នាដៃរបស់លោកជ័យ នន្ទមួយទៀតមានឈ្មោះថា "សាស្ត្រាក្បួន" ។ ជាស្នាដៃដែលមានឧត្តមគតិប្រពៃណាស់ សម្រាប់ជាក្បួននៃដំណើរជីវិតប្រចាំថ្ងៃ គឺបំណងរបស់គាត់ចង់ណែនាំដល់កុលបុត្រប្រៀនប្រដៅខ្មែរឲ្យមានការប្រុងប្រយ័ត្ន ត្រូវរៀបចំខ្លួន ប្រុងប្រៀប រៀបចំការពារគ្រួសារឲ្យបានពីចម្ងាយ មិនឲ្យខ្មែរធ្វេសប្រហែសក្នុងជីវិត មិនឲ្យមើលងាយដល់សត្រូវឡើយ ទោះជាបញ្ហានៃប្រទេសជាតិក្ដី... ទើបបានចាកផុតពីទុក្ខភ័យ [១២] ពីព្រោះ ជីវិតតែងតែប្រទះខ្យាំងប្រទះឧបស័គ្គ, សត្រូវ, ឧក្រិដ្ឋកម្មសព្វប្រការ, ប្រទះកលយុគផ្សេងៗ ពុំដែលស្ងប់ ឬគេចផុតឡើយ...។ ក្រោយបំផុត គាត់បានឡើងឋានន្តរស័ក្តិជាបន្តបន្ទាប់ : ឧកញ៉ា សុរិន្ទ្រាធិរាជ, ចៅហ្វាបាំងក្សស់បួន...។

នៅសតវត្ស ទី១៩-២០

10. Aymonier, Etienne, « Lpoeuk Nokor Vatt », Imprimé à Saïgon, 1878 : 265-295.

11. V. Pou, Saveros, « Inscriptions Modernes d'Angkor Vat », (IMA 34- 38), *BEFEO.*, t. LXII, Paris 1975 : 293...

វង់ សុជាភ៌, សិលាចារឹក សម័យកណ្ដាលនៃកម្ពុជា និងប ោះពុម្ពផ្សាយ នៅអនាគតឆាប់ៗនេះ ។

២.៥ ព្រះបាទសម្តេច ព្រះហរិរក្សរាមា ឥស្សរាធិបតី អង្គ ឌួង (កំណើត គ.ស.១៧៩៦, សោយរាជ្យពី គ.ស.១៨៤៥ ដល់ គ.ស.១៨៦០, បច្ឆាមរណនាម : ព្រះបរមកោដ្ឋ) ។

ទ្រង់បាននិពន្ធច្បាប់ស្រី, ឯណាវ, ចំប៉ាថោង, កាកី (និពន្ធនៅគ.ស.១៨១៥) [13] ទ្រង់ស្រឡាញ់អក្សរសាស្ត្រជាតិ ទ្រង់ជាកវីដ៏ល្បីល្បាញ ។

២.៦ ព្រះបទមបារមី ពេជ្ញ, ឋានន្តរស័ក្តិជាមេគណនៅខេត្តបារាយណ៍
(ឆ្នាំកំណើត?, ឆ្នាំសុគត?)

ព្រះអង្គបាននិពន្ធ :

១. សាស្ត្រាវត្តក្រូច (ស្រុកព្រៃឈរ ខេត្រកំពង់ចាម) ។

២. សាស្ត្រាល្បើករពាក្យត្រផែន្តី និទៃយរាជា អង្គ ច័ន្ទ ។

ទោះបីយើងខ្ញុំខ្វះខាតច្រើនអំពីប្រវត្តិរបស់ព្រះបទមបារមីពេជ្ញ (មេគណនៅខេត្តបារាណ៍) ក៏ដោយ ក៏យើងខ្ញុំត្រូវតែរំលឹកខ្លះអំពីស្នាព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គ ។ ព្រោះជាកវី-និពន្ធមួយអង្គ ដ៏ជំនាញ ប៉ុន្តែ សាធារណៈជនខ្មែរពុំសូវស្គាល់ស្នាព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គឡើយ ។ ស្នាព្រះហស្តរបស់ព្រះអង្គពីរ និពន្ធជាកំណាព្យទាំងអស់ ហើយជាពិសេសស្នាព្រះហស្តនេះ ទាក់ទងនិងសម័យកាលដែលកម្ពុជាយើងក្លាយជាលានប្រយុទ្ធ : -ម្ខាងជាមួយអាណ្ណាម ។ -ម្ខាងទៀតជាមួយសៀម នាស.វ.ទី១៨ និងដើមសវ.ទី១៩ ។ និងម្យ៉ាងទៀត អំពីព្រឹត្តិការណ៍ដែលមេទ័ពយួនកេណ្ឌប្រជារាស្ត្រខ្មែររាប់សែននាក់ឲ្យទៅជីកព្រែកវិញ តេ (ឬ ហៅថាព្រែកយួន) និងធ្វើទណ្ឌកម្មយ៉ាងព្រៃផ្សៃផង ។

-ស្នាព្រះហស្ត ទី១ "សាស្ត្រាវត្តក្រូច" ពុំបានដឹងថ្ងៃខែពិតដែលបាននិពន្ធនោះទេ តែព្រះគ្រូច័ន្ទ ជាចៅអធិការវត្តចុងកោះ ខែត្រកំពង់ចាម ជាអ្នកចារចម្លងឡើងវិញ នៅថ្ងៃព្រហស្បតិ៍ ទី២០ ខែមករា គ.ស.១៨៧៦ ។ ស្នាព្រះហស្តនោះនិពន្ធជាបទព្រហ្មគិត, ពំនោល, កាកគតិ, ភុជង្គលីលា ទាំងអស់មាន ១៤២៦វគ្គ ។

12 Pou, Saveros, Girlande de Cpāp', Edité par *Cedoreck.*, 1988 : 243-307.

13 កាកី និពន្ធនៅ ១៧៣៧ស័ក. គ.ស.១៨១៥ ។ Voir aussi Lamant, Pierre L., « La date de la mort du Roi Ang Duong», *BEFEO.*, t. LXIV, Paris 1977 : 217... ។

-ស្នាព្រះហស្ត ទី២ "សាស្ត្រាល្បើក រពាក្យត្រផែន្តី និទៃយរាជាអង្គ ច័ន្ទ" និពន្ធនៅ គ.ស. ១៨៥៥ ។ ស្នាព្រះហស្តនោះនិពន្ធជាបទព្រហ្មគិត, ពំនោល, កាកគតិ, ភុជង្គលីលា និងបន្ទោល-កាកទាំងអស់មាន៥៨២វគ្គ (សូមអានឯកសារផ្តល់នៅបណ្ណាល័យពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ភ្នំពេញ)។

២.៧ ឧកញ៉ា សុត្តន្តប្រីជា ឥន្ទ (គ.ស.១៨៥៩-១៩២៤)

ស្នាដៃ : -គតិលោក (មាន ១០ខ្សែ),

-និរាសអង្គរវត្ត (ជាពាក្យកាព្យ) និពន្ធនៅឆ្នាំ១៩០៥, អំបែងបែក (២ភាគ), ព្រះរាជពង្សាវតារ (ប្រែពីភាសា សៀម) ។

ឧកញ៉ា សុត្តន្តប្រីជា ឥន្ទ ក្រោយពីបានសិក្សាជ្រៅជ្រះផ្នែកព្រះពុទ្ធសាសនា, ខាងធម៌អាថ៌, ភាសាបាលី និងភាសាជាតិយ៉ាងជំនាញ លោកបានសិក្សាបន្ថែមទាំងភាសាថៃផង ។ ដោយចំណេះចេះដឹងទាំងប៉ុន្មានរបស់គាត់នេះហើយ ទើបគាត់ខិតខំនិពន្ធចងក្រងជាច្បាប់ផ្សំ ជាក្បួនសីលធម៌ បែបវប្បធម៌ទុកឲ្យកុលបុត្រខ្មែរសិក្សា ។

-លោកបានចូលរួមជាមួយគណកម្មការ នៃការនិពន្ធចងក្រងវចនានុក្រមខ្មែរ ជាមួយសម្តេចព្រះសង្ឃរាជ ជួន ណាត ។

-ស្នាដៃរបស់លោកផ្សេងទៀតគឺ គតិធម៌ក្នុងលោក : បានសេចក្តីថា ជារឿងពិតដែលអ្នកប្រាជ្ញយើង លោកដកស្រង់ដើម្បីបំផុស និងបង្ហាញសម្រាប់បង្រៀនសីលធម៌ដល់សង្គមខ្មែរ [14] លោកបានបន្សល់ស្នាដៃដ៏ច្រើនទៀត។ លោកជាអ្នកប្រាជ្ញអក្សរសាស្ត្រខ្មែរម្នាក់យ៉ាងល្បីល្បាញ។

២.៨ កិរម្យភាសា អ៊ុក អ៊ួ ហៅ ង៉ុយ (គ.ស.១៨៦៥-១៩៣៦)

លោកបាននិពន្ធ : ច្បាប់ក្រមង៉ុយ, ច្បាប់ល្បើកថ្មី ឬ ច្បាប់កេរ្តិ៍កាលថ្មី, សេចក្តីរំលឹកដាស់តឿន, ពាក្យកាព្យប្រដៅជនប្រុស-ស្រី [15] ។

14 ឧកញ៉ា សុត្តន្តប្រីជា ឥន្ទ, ក. គតិលោក, មាន១០ខ្សែ, បោះពុម្ពដោយពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ភ្នំពេញ គ.ស. ១៩៧១ ។ ខ. និរាសនគរវត្ត (ជាពាក្យកាព្យ), បោះពុម្ពដោយពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ភ្នំពេញ គ.ស.១៩៦៨ ។ គ. អំបែងបែក (២ភាគ), បណ្ណាគារ ជីង ងួនហួត ភ្នំពេញ គ.ស.១៩៥៣ ។ ព្រះរាជពង្សាវតារ (ក្រាំងសរសេរដោយដៃផ្ទាល់) ប្រែជាភាសាបារាំង ដោយ ម៉ាកទីន ពីយ៉ាត (Cf. Piat, Martine, « Chronique Royal Khmer » (1595-1809), *BSEI.*, XLIX, Fasc.1, 1974 : 35-140 ; et *BSEI.*, XLIX, Fasc 4, Saïgon 1974.)